

L'ATENEU CATALÀ DE LA CLASSE OBRERA I LA SEVA ESCOLA (1862-1874)

MANUEL VICENTE IZQUIERDO

L'Ateneu Català de la Classe Obrera va ser el primer ateneu obrer que es va fundar al nostre país i a tot l'Estat espanyol. Amb ell s'inaugurà una llarga tradició ateneïsta popular que es va prolongar, amb molta força, durant la resta del segle XIX i arribà fins a la desfeta de 1939. El seguirien tota una sèrie d'ateneus amb el nom específic de la classe obrera, com l'Igualadí (1863), el Manresà (1864), el de Sant Martí de Provençals (1869), el Tarragoní, (1879) i molts d'altres, que esdevingueren autèntics centres de cultura popular on s'aplegaren els treballadors més conscients de la necessitat d'associar-se per tal d'aconseguir una millora social i cultural que el deficient estat liberal espanyol els negava. Aquests ateneus, a més de l'educació informal que donaven als seus associats, mitjançant activitats de tota mena —que anaven des de la tertúlia fins a les conferències científiques, passant per les vetllades músico-literàries o les corals— mantenien escoles per a la formació dels obrers. Es més, molts d'ells, varen nèixer per la necessitat que sentia l'avantguarda obrera d'eleva la formació de la classe obrera, convertint-se l'escola en el centre d'interès fonamental de l'ateneu. Altres vegades l'impuls provenia d'elements aliats a la classe obrera, que pretenien una tasca moralitzadora i integradora —paternalista— vers els treballadors. De fet, tots els ateneus de la classe obrera fundats abans de la revolució democràtica de 1868, igual que altres institucions que com el *Fomento de las Artes* de Madrid o l'*Escuela del Trabajador* del professor Cervera, també de Madrid, donaven instrucció als treballadors, responien a aquesta idea moralitzadora que tenien alguns burgesos interessats en crear unes formes d'educació popular controlades i dirigides des de fora de la pròpia classe obrera.

En realitat no podia ser d'altra manera. La manca de llibertats impedia l'organització d'un moviment obrer encara embrionari que amb prou feina lluitava per aconseguir el dret d'associació, requisit previ a qualsevol tipus d'educació emancipadora. Les úniques possibilitats que tenien els treballadors per a millorar la seva formació eren les classes organitzades per centres o escoles de caire reformista. Ja n'hem citat dos de Madrid, però hi havia d'altres com la Filantròpica Artística de Valladolid, El Porvenir de Saragossa, El Círculo de Artesanos d'Alacant o el Casino Artístico d'Albacete (1). A Barcelona donaven classes pels obrers l'*Asociación de Socorro y Protección a la Clase Obrera* y *Jornalera*, que es remontava a l'any 1947 quan va ser fundada amb el nom d'*Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera*. Aquesta associació mantenia

cinc escoles: una d'adults, a la qual assistien en les diverses assignatures un total de 331 alumnes, i quatre de pàrvuls, amb 608 nens i nenes. L'any 1865, Joan de Soler i Gavarrell era el president i el marquès de la Quadra el vice-president i a la llista de socis protectors trobem a tota la bona societat barcelonina, des del capità general fins al marquès d'Alfarràs, fet que ens dona una idea dels objectius d'aquesta institució benèfica (2). També tenim constància que la Societat Econòmica Barcelonesa de Amigos del País va obrir classes dominicals pels obrers el curs 1866-1867 (3).

Durant els anys seixanta també s'inauguraren altres centres d'instrucció per obrers i artesans que encara que no responien a interessos de caire paternalista com els anteriors, tampoc es plantejaven en cap moment aconseguir una educació crítica com a arma d'emancipació social, es a dir no tenien encara cap contingut de classe. Trobem a la premsa, i només per l'any 1862, notícies de la creació d'una *escuela de dibujo* per als oficials del gremi de manyans, agulletes i armers (4); d'un *Casino Artesano de la Barceloneta*, amb domicili al carrer Berenguer Mayol, que tenia com a objecte la *instrucción y el recreo de los artesanos del barrio* (5); i del *Círculo de Dependientes del Comercio*, en el qual es donaven classes de càlcul mercantil, tinguda de llibres, francès i anglès (6).

Tanmateix, a la premsa obrerista, sovintejaven anuncis de classes nocturnes dirigides als obrers:

En la calle Baños Nuevos, 18 se darán lecciones de noche a la clase obrera a precios sumamente arreglados (7).

Enseñanza de Dibujo. Para albañiles, carpinteros, ebanistas y cerrajeros. Por la noche de 7 a 9, dirigida por J. Sauri y Font, c/ Boquería, 7 (8).

Lecciones a la clase obrera. En la c/ Ripoll, 14 quedan abiertas las lecciones de Dibujo lineal aplicado a todas las artes y oficios, Adorno tipográfico, Geometría, Aritmética, Gramática y Escritura. De día y de noche (9).

Es en aquest context, de creixent interès per la instrucció de les classes populars, on sorgeix el primer ateneu obrer: l'Ateneu Català de la Classe Obrera. Institució de la qual, malgrat ser la iniciadora d'una llarga tradició ateneïsta popular i de la seva significació com a exemple de la formació i evolució del moviment obrer barceloní, encara no tenim cap estudi monogràfic. Si que el trobem, és cert, citat a la majoria dels estudis que tracten els moviments socials de l'època —especialment els de Josep Termes i Conrad Vilanou— (10), però no deixen de ser mencions puntuals i secundàries i molt centrades a l'època del Sexenni. Molt

(1) Tenim notícies de l'existència d'aquestes institucions per les informacions que sortien a les pàgines d'*El Obrero* (1865).

(2) Veure la *Memoria leída en la Junta General de Señores Socios de la Asociación de Socorro y Protección a la Clase Obrera y Jornalera celebrada el día 26 de Febrero del 65*.

(3) Veure Pedro Armengol: *Importancia de la instrucción de la clase obrera. Conferencia leída en la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País*. Barcelona, 1866.

(4) *El Telégrafo*, 3-II-1862.

(5) *La Corona*, 15-III-1862.

(6) *Idem.*, 14-III-1862.

(7) *El Obrero*, 1-XI-1865.

(8) *Idem.*, 1-XI-1865.

(9) *Idem.*, 12-XI-1865.

(10) Josep Termes: *Anarquismo y sindicalismo en España*. Barcelona, 1977; i Conrad Vilanou: *Anarquismo, educación y librepensamiento en Cataluña (1868-1901)*. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació. Universitat de Barcelona, 1978, tesi de llicenciatura inèdita.

menys coneguda és la seva singladura durant els anys que van des de la seva fundació fins a la *Gloriosa*, tret de les referències que en fa Casimir Martí (11). La dificultat d'obtenir fonts específiques de l'*Ateneu*, com ara actes o butlletins, l'han mantingut sempre en un segon pla de la historiografia del moviment obrer català, quan és un magnífic cas exemplificador de les diferents fases per les quals va passar l'obrerisme català vers la seva formació com a moviment de classe amb una alternativa pròpia i diferenciada de la burgesia liberal. Efectivament, si seguim la història de l'*Ateneu* veiem com les diferents etapes per les que travessa són les mateixes que segueix l'obrerisme català en la seva configuració. Primer, sota la inquietud dels liberals demòcrates i progressistes més sensibilitzats amb la qüestió social (1862-1865); després sota la influència de les idees republicanes i cooperativistes (1865-1869); i, finalment, a mans del grup de republicans federals que amb l'esclat revolucionari del Sexenni i l'arribada de les idees bakuninistes van passar-se a les files de la *Internacional* (1869-1874).

Degut a l'escassa documentació específica existent hem hagut de recórrer a la premsa de l'època per tal de recuperar la memòria de l'*Ateneu*. Per això hem resseguit les notícies i avisos que anaven sortint a publicacions progressistes —*La Corona*— obreristes —*El Obrero*— republicanes —*El Telégrafo*, *El Principado* i *La Alianza de los Pueblos*— i internacionalistes —*La Federación*— i conjuntament amb les referències bibliogràfiques i documentals trobades hem establert una primera aproximació a la seva història.

El dia 2 de febrer de 1862 es van obrir les portes de l'*Ateneu* per primer cop (12) en sessió pública i dominical, amb un *elegant discurso en catalán* del president de la comissió organitzadora Josep Sabaté. Es va anomenar la primera junta directiva, que va quedar integrada per:

Antoni Domènech,	president;
Josep Font,	vice-president;
Ramon Contijoch,	tresorer;
Silveri Vidal,	comptador;
Josep Font i Josep Codina,	vocals;
Francesc Trenchs,	secretari.

El president escollit es va dirigir a la nombrosa concurrència assenyalant quins eren els principis fundacionals de l'*Ateneu*:

Amor al trabajo, al estudio y a la moralidad, con cuyos poderosos auxilios llegará la clase obrera al grado de ilustración que tanto necesita (13).

L'*Ateneu* es va instal·lar en un principal del carrer Tarròs, número 6, i el mestre d'obres Joan Caballé va ser el responsable de la seva adequació. En el pagament de les despeses de reforma va contribuir tota l'oligarquia de la ciutat: el bisbe, amb 320 rals; el capità general, amb 800 rals; l'Ajuntament, amb 2000 rals. Tanmateix, un banquer es va oferir a sufragar el lloguer del local (14). Quedava clar, doncs, la manca d'independència de l'*Ateneu* malgrat estar format exclusivament per treballadors, *por centenares de jornaleros*.

Un article de Manuel Patxot publicat a *El Telégrafo* és la més clara significació del caràcter reformista de la institució i del paternalisme amb que era tractada la classe obrera, encara que és una mica llarg no ens resistim a transcriure alguns fragments d'aquest document tan demostratiu:

Era de noche cuando visitamos el Ateneo la primera vez. Vimos una habitación acaso no muy capaz, pero bien apro-

vechada, provista de lo necesario, desnuda de lo superfluo, sin lujo, pero con aseo, y ordenada. En esta sala cubierta de cómodas mesas puestas por hileras, se enseña caligrafía; en la contigua dibujo lineal; en otra gramática y cuentas un día, geografía e historia otro día; este es el gimnasio, este el salón de lectura. En ninguna parte juego. Las tres primeras salas estaban llenas, llenas de artesanos y obreros honrados, que habían pasado el día poniendo en movimiento los brazos, su único capital, y venían por la noche a crearse otro capital en el cultivo de la inteligencia. Unos eran mozos, otros hombres ya, algunos frisaban en la edad madura. Reinaba en todas partes un silencio respetuoso; y la medida y la circunspección hacían amables los modales y las actitudes de todos; como para dar a entender que no está reñida con los talleres la buena crianza. Nuestra primera impresión fue, en algún modo, de ternura. Al ver a aquellos artesanos, aquellos hombres, en algunas de cuyas frentes se descubría claramente impreso el rastro de los abrojos de la indigencia, al verlos, decimos, saludar nuestra venida, poniéndose todos en pié, a manera de niños no trabajados por los quebrantos, quizás no hubiera podido nuestra voz salir del pecho enternecido para darles las gracias (...) Pero nos faltaba asistir a una clase que podía ser lo principal con apariencia de accesorio: la clase de historia. A la historia se le hace decir lo que se quiere (...) y esta posibilidad sube de punto, tratándose de oyentes como los del Ateneo, inteligencias vírgenes, blandas como la cera (...) El profesor era la persona más joven de la sala (...) Se muestra siempre amante de la patria, idólatra de las franquicias y del orden público, enemigo de quimeras, y sobre todo cristiano. No hay miedo, decíamos para nosotros mismos, a medida que iba hablando; no hay miedo que atice la discordia entre las clases de la sociedad que deben ser permanentemente hermanas; no haya miedo que invite a reformar abusos con el puñal y la tea; ni que derrame en los corazones desoladoras doctrinas; ni que vilipendie el altar, único freno de los potentados, último consuelo del infortunio; ni que haga suspirar por la anarquía... (15).

Aquest paternalisme el trobem també a la memòria llegida per Eduard Maluquer en la seva visita a l'*Ateneu*. Tot parlant de les avantatges que portaria la instrucció del poble, assenyalava que per aquesta via l'obrer:

(...) conocerá al mismo tiempo que sus derechos, sus deberes, el amor que debe a sus semejantes, el respeto que debe tributar a la propiedad, conocerá también que la verdadera libertad no es la licencia, sino que es la igualdad ante la ley y estricta sujeción a la misma (16).

Els indicis de la influència del *partit progressista* semblen força clars. Casimir Martí ja va fer referència a l'existència de correspondència entre Madoz i Prim amb Víctor Balaguer, en la qual s'interessaven pel funcionament de l'*Ateneu* (17). L'any 1866, el mateix Madoz va regalar a la biblioteca de l'*Ateneu* un bon lot de llibres, entre els quals hi havia els 16 volums del seu *Diccionario Geográfico, el Censo de la población española de 1857 i Visicitudes de las Cortes y de los ministerios de 1833 a 1858* (18). En aquest mateix sentit, si repassem, per exemple, la candidatura dels progressistes —*Coalición Liberal*— a les primeres eleccions del Sexenni veurem que la majoria dels noms ja han estat citats: Madoz, Víctor Balaguer i Eduard Maluquer; també hi era Eusebi Pascual, professor d'història de l'*Ateneu* (19).

(11) Casimir Martí: *Orígenes del anarquismo en Barcelona*. Barcelona, 1959.

(12) Hem pogut constatar aquesta data a les informacions que van aparèixer a *La Corona* i *El Telégrafo*.

(13) *El Telégrafo*, 3-II-1862.

(14) Dades recollides a *El Telégrafo* els dies posteriors a la inauguració de l'*Ateneu*.

(15) *El Telégrafo*, 3-II-1862.

(16) Veure *Al Ateneo Catalán de la Benemérita Clase Obrera. Memoria dedicada y leída al mismo el 8 de Mayo de 1863* por D. Eduardo Maluquer.

(17) Casimir Martí: *op. cit.*

(18) *El Principado*, 5-IX-1866.

(19) La resta de la candidatura la formaven Espartero, Narciso Gay i Gabriel Baldrich. *La Corona*, 12-I-1869.

L'escola era l'activitat central de l'Ateneu. Va obrir les classes el 6 de març de 1862, només un mes després de la seva inauguració, amb el següent quadre d'assignatures i professors:

Director honorari:	Esteban Paluzie
Director:	Odon Fonoll (21)
Lectura i Escriptura:	Joan Cabrerizo
Gramàtica i Ortografia:	Víctor Font
Dibuix Lineal:	Joan Caballé
Aritmètica:	Joan Caballé
Geografia i Història:	Eusebi Pascual

Les classes s'impartien de vuit a dos quarts de deu de la nit, de dilluns a dissabte i el diumenge al matí es donaven lliçons d'història universal a càrrec de Tomàs Bosch.

Les condicions que es demanaven per a assistir-hi eren les següents: 1r., ser soci de l'Ateneu; 2n., per a ingressar a les classes de Gramàtica i Aritmètica, saber llegir i escriure amb certa correcció; 3r., per a les de Geografia i Història, Història Universal i Dibuix Lineal, saber llegir i escriure correctament i les quatre regles simples; 4t., tenir una edat superior als quinze anys; i 5è., pagar quatre rals al mes.

No coneixem la matrícula d'aquest primer curs, però el nombre d'alumnes que es van presentar als exàmens de fi de curs sembla indicar que l'assistència voltaria els dos centenars d'alumnes.

En els primers anys sembla que les activitats de l'Ateneu estaven dedicades quasi exclusivament a la instrucció i que la seva acció exterior era ben mins. Per això, pensem, que la seva incidència política i social era pràcticament insignificant. De cara a l'exterior, només hem pogut documentar algunes conferències com la d'Eduard Maluquer, la creació d'un nou premi als Jocs Florals costejat per l'Ateneu amb destí al poeta que millor cantés al *trabajo nacional* (21) i la publicació del *Calendario Popular del Ateneo Catalán de la Clase Obrera de Barcelona para 1864*, en el qual es publicaren treballs en català o castellà de tota mena de poetes i literats, des de Josep Lluís Pons i Gallarza fins Emilio Castelar, passant per Víctor Balaguer.

A partir de finals de l'any 1864, sembla que l'Ateneu va passar per un període de crisi degut a la pugna de diferents corrents ideològics en el si de la institució. Les notícies que apareixen en el periòdic *El Obrero*, dirigit per Antoni Gusart, d'orientació republicana i social-cooperativista, criticant les directrius moderades de la Junta Directiva així ens ho fa pensar. Aquestes tensions queden paleses en la protesta que 68 socis presentaren el mes de desembre per la decisió que havia pres la Junta d'autoritzar sessions de ball al local de l'Ateneu:

Hemos visto con el mayor desagrado la transformación que se opera en su marcha (la de l'Ateneu), con la introducción de las funciones de baile, que dan un carácter muy distinto y manchan de una manera indeleble a una corporación cuyo principal objeto ha sido y debe ser siempre la ilustración del obrero.

Es clar, que l'enfrontament anava més enllà de la simple qüestió del ball i així ho demostra la significació dels noms dels firmants de la protesta, alguns d'ells coneguts republicans i/o internacionalistes del futur, com Jaume Balasch, Ramon Lostau, Rafael Farga Pellicer, Josep Roca o Ricard Farràs. El president de l'Ateneu, Antoni Domènech, va contestar amb la suspensió de drets dels associats opositors, encara que sembla que amb la intervenció del governador civil aquests van ser readmesos com a socis. Gusart, no obstant, des de les pàgines d'*El Obrero* va continuar criticant a la Junta fent-la responsable de la reducció del nombre d'associats per la negativa constant en admitir a

aquéllos que no tienen más falta que la diversidad de opinión, i es declara obertament enemic de la Junta *si esta persiste en su exclusivismo*. El 23 de juliol de 1865 publica un article titulat *Estado actual del Ateneo Catalán de la Clase Obrera*, signat per F.R.P., on s'insisteix en la progressió decreixent de l'Ateneu i en el desencert de la Junta, a la que es fa responsable de la pèrdua de la meitat dels alumnes, per, a continuació, publicar les xifres d'alumnes examinats en el curs 1864-65 com a resposta a les donades pel diari dels progressistes *La Corona* que corresponien als alumnes matriculats i segons el qual l'alumnat no era decreixent sinó creixent. Més enllà de les xifres, el que és significatiu és la polèmica existent entre els socis moderats propers al *partit progressista* i els més radicals de tendència republicana.

Tot i aquesta crisi, l'escola de l'Ateneu, malgrat la suposada disminució d'alumnat, va introduir noves assignatures de caire professional dedicades a la maquinària i als teixits i, fins i tot, la seva activitat social es va veure enriquida per l'existència d'una coral i d'una secció de teatre.

Però, la seva projecció exterior més important la va aconseguir per la seva actuació durant l'epidèmia de còlera que va colpir Barcelona aquest mateix any 1865. Als locals de l'Ateneu es va organitzar un grup d'atenció als necessitats que *El Telégrafo* va batejar com *Asociación de los amigos de los pobres*, en la qual col·laboraven amb donacions i aportacions personals, industrials, farmacèutics, metges i obrers. Aquesta associació va fer de l'Ateneu el seu centre d'operacions i es va moure en tres direccions: recaptació de diners, visites als malalts sense recursos i instal·lació d'una petita infermeria de 10 ó 12 llits als salons de l'Ateneu.

Sembla que durant els anys 1866 i 1867 l'Ateneu encara va romandre sota la direcció dels progressistes. Com a mínim sabem, per *El Principado*, que durant el curs 1866-67 la Junta va acordar *continuar con los bailes que tan buenos recuerdos dejaron el año último*. Dissortadament la desaparició de la premsa obrerista d'aquests anys de restricció de llibertats ens impedeix seguir amb més detalls la disputa ideològica que portà als republicans a controlar l'Ateneu. Sigui com sigui, poc abans de la Revolució democràtica de 1868 ja trobem com a president de la Junta al federal Miquel González Sugrañes que, més tard, en temps de la 1ª República, serà alcalde popular de Barcelona (22).

L'avís aparegut a *La Corona* anunciant l'obertura del curs 1868-1869 ens mostra com l'escola de l'Ateneu sota la direcció dels republicans experimentava un notable creixement. A més a més de les assignatures que venien impartint-se en cursos anteriors s'havien afegit d'altres com: Dibuix de figura, paisatge i flors, Dibuix de teixits, Solfeig, Gimnàstica, Francès i Tinguda de Llibres (23).

Efectivament, quan l'Ateneu va arribar al seu màxim desenvolupament va ser als anys del Sexenni. Amb l'arribada de les llibertats, la institució va créixer al mateix temps que ho feia el moviment obrer, convertint-se en un ateneu de classe, un ateneu format exclusivament per obrers, dirigit per obrers i amb uns objectius d'emancipació obrera. L'Ateneu va passar a mans d'aquells federals que amb l'arribada de les idees bakuninistes i davant la tebiesa dels republicans es van passar a les files de la *Internacional*. Miquel González Sugrañes en fa cinc cèntims:

Recordamos que en los primeros momentos de conocerse la victoria de Alcolea y consiguiente destronamiento de Dª Isabel II, asistimos, en nuestra calidad de presidente del Ateneo, a numerosa asamblea de representantes de clase, invitados por el malogrado patricio D. Juan Tutau, con el propósito de escogitar medios y procurar albergue al sin-

(20) Odon Fonoll era el director de l'Escola Normal de Barcelona.

(21) El premi fou guanyat per Josep Lluís Pons i Gallarza, amb el poema *Lo treball de Catalunya*. *La Corona*, 14-III-1862.

(22) El Sr. González va ser alcalde en les dates del 24-8-1873 al 6-1-1874.

(23) Així consta al quadre d'assignatures i professors publicat a *La Corona* el 8-IX-1868.

número de sociedades obreras constituidas por aquellos días. Desde luego ofrecimos nuestra casa y nuestro puesto a condición, empero, de continuar la obra que con otros ciudadanos empezamos a elaborar allá por los años de 1862; obra exclusivamente dedicada a la enseñanza. Aceptada la oferta y contraído el compromiso, con gusto bajamos del primer sitio de aquel centro, admiración y orgullo de España entera, para ocupar modesto puesto en la junta consultiva (...) Poco tardamos, sin embargo, en abandonar el nuevo cargo, al notar transformada aquella joya en centro propulsor de ideas y transformaciones bien distintas a las informadas por su honrosa y antigua historia, ora organizando asociaciones internacionalistas, ora apareciendo periódicos y revistas en defensa de disparatadas ideas económicas y político-religiosas, para más tarde celebrar congresos que llegaron a alcanzar grandísima resonancia por los acuerdos en los mismos tomados.

El cert és que després de setembre de 1868 l'Ateneu es convertí en un centre de cultura popular i d'activisme revolucionari de primer ordre. Als seus locals, situats ara al carrer Mercader, núm. 42, tenien també la seva seu el *Centro Federal de las Sociedades Obreras de Barcelona*, la *Sociedad Fraternal de Oficiales Impresores* i els periòdics, *La Federación*, òrgan dels internacionalistes i *La Humanidad*, *Eco de la Asociación Libre-Pensadora de Barcelona*. Tanmateix, l'Ateneu era el lloc habitual de reunió de totes les societats obreres federades i, fins i tot, de tota mena d'associacions de moviment popular, com l'*Asociación Libre de Amigos de los Pobres* o l'*Asociación de la Juventud Republicana de Barcelona*. També servia com a seu electoral del *Comité Local Republicano Federal de Barcelona* (34) o per a escollir els sergents i subalterns del *Batallón de Guías de la República*. Tanmateix, el periòdic federal *La Alianza de los Pueblos* ens informa sobre les reunions de fabricants i obrers que tenien lloc a l'Ateneu con el objeto de armonizar los intereses de ambos. Va ser als seus locals del carrer Mercader on es van fer els preparatius del *Ir. Congrés Obrer de la Internacional* espanyola, celebrat l'any 1870 en un clima d'efervescència revolucionària. Anselmo Lorenzo ens descriu d'aquesta manera la seva arribada a Barcelona per assistir al congrés:

Desde la estación fuimos acompañados por numeroso séquito de trabajadores al Ateneo Obrero, situado en la calle Mercaders, a la sazón lleno de buenos compañeros que nos saludaron cordialmente (...) El Ateneo albergaba las secretarías y archivos del Centro Federal de Sociedades Obreras que participaba de caracteres de Bolsa de Trabajo y Club revolucionario (24).

Fins al final dels seus dies l'Ateneu va restar en mans dels internacionalistes, figurant a les seves juntes els homes més importants del moviment obrer barceloní: Rafael Farga Pellicer —secretari del Centre Federal de Societats Obreres de Barcelona— va ésser el nou secretari; Joan Nuet, Pere Gassull i Pere Rigol, van ser, successivament, presidents; Emili Hugas, Ramon Franqueza, Josep Lluas i Josep Ferrando, secretaris; també van formar part de les juntes altres coneguts dirigents societaris com Jaume Balasch, F. Albajés, Manuel Bochoms, Gabriel Albajés o Josep Baqué. Es a dir, tota la plana major dels líders societaris catalans que anys més tard seguirien camins divergents, anant uns cap a les files de l'anarco-col·lectivisme i d'altres cap al sindicalisme reformista.

En mans d'aquests homes l'Ateneu i la seva escola es van omplir de continguts revolucionaris. Ja no es tractava simplement d'instruir els obrers, sinó d'alliberar-los mitjançant

una educació feta, triada i dirigida per ells mateixos: *la emancipación de los trabajadores debe ser obra de los trabajadores mismos*, podem llegir a les pàgines de *La Federación*. L'educació havia de ser autònoma, positiva i racional, havia de ser integral. Aquest últim concepte, que es desenvolupà en aquests anys, resultarà de gran importància per la seva transcendència futura ja que serà la base de tot l'ensenyament racional de tradició anarquista. *Primera Internacional* ja havia inclòs en els seus congressos de Lausana i Brussel·les el tema de l'ensenyament integral i els internacionalistes espanyols el van introduir mitjançant una sèrie d'articles publicats l'agost de 1869, sense signatura, a *La Federación* i, més tard, amb la firma d'A. Marsal Anglora a *La Humanidad*, periòdic lliurepensador, el maig de 1871. Formalment va ser Trinidad Soriano qui va presentar al congrés de Saragossa de 1872 una proposta perquè la *Internacional* espanyola fes seu un programa d'ensenyament integral, que va ser acceptat amb la següent esmena:

(...) que por más que se consideren luminosas las ideas en que se funda el método propuesto, no debe aprobarse este ni otro alguno por ser de la incumbencia de las colectividades del porvenir, resolver lo que juzguen mejor al particular (25).

Es a dir, es pensava que l'ensenyament integral seria l'efecte i no la causa de la revolució. La mateixa ponència així ho recollia:

La Enseñanza integral, no hay que dudarlo, no podrá establecerse tal como es debido, sino cuando hayan desaparecido los monopolizadores de toda clase que existen en la sociedad (...) o, en una palabra, hasta que se haya realizado la liquidación social (26).

Malgrat això, l'ensenyament integral va ser un tema central entre els nuclis internacionalistes de l'època, no hi havia comunicat, programa o al·locució que no en tractés, fins i tot, Ramon Franqueza, secretari de l'Ateneu, signava els avisos oficials de la institució amb la salutació: *Salud y Enseñanza Integral!* Per ells, l'ensenyament integral tenia com a objecte:

(...) facilitar a cada uno sin excepción, según sus facultades, según sus condiciones (...) los conocimientos que requiere su vida particular siempre en armonía con el gran conjunto social. Debe proporcionar un desarrollo moral, intelectual y físico (...) y armonizar los trabajos manuales y las técnicas profesionales.

Com diu el professor Alvarez Junco, aquests seran els plantejaments que defensarà el moviment libertari espanyol, des de la resolució del congrés de Saragossa fins arribar a Ferrer i Guardia i els seus col·laboradors (27).

Encara que l'ensenyament integral no deixava de ser una *idea fugaz expuesta en un medio circunstancial*, segons paraules del propi Anselmo Lorenzo, que restava com a una possibilitat a llarg termini, sembla que, d'alguna manera, va influir en l'escola de l'Ateneu que va incorporar noves assignatures al pla d'estudis, especialment a l'àrea científicopràctica. El nou programa desenvolupat els cursos 1969-70, 1970-71 i 1971-72 va ser el més complert de la història de l'Ateneu. Es combinava la instrucció elemental amb matèries científicopràctiques i classes d'idiomes. La majoria dels professors eren enginyers, segons podem comprovar al quadre publicat a *La Federación*:

Director honorari:	Ramon Manjarrés, enginyer
Subdirector d'instrucció:	Manuel Gispert, enginyer
Secretari d'Instrucció:	Ventura Serra, enginyer
Lectura i Escriptura:	Jaume Mata, professor
Gramàtica:	Jaume Mata, professor

(24) LORENZO, A., "El proletariado Militante. 1902-1905". II Tomos, 2.º tomo.

(25) Idem.

(26) Idem.

(27) Vegeu: ALVAREZ JUNCO, J., "La ideología política del Anarquismo Español. 1868-1910. (1976). Madrid, S. XXI Editores, S.A.

Aritmètica:	Adrián Torija, estudiant
Elements de Matemàtica:	Antonio González, enginyer
Física aplicada a les Arts i la Indústria:	Carles M. Gener, enginyer
Química, idem. idem.:	Manuel Gispert, enginyer
Principis de Construcció:	Ventura Serra, enginyer
Principis generals de les ciències aplicades a les Arts i la Indústria:	Antonio González, enginyer
Economia Política i Estadística:	Enric Serra, llicenciat en Dret
Tinguda de Llibres:	Agustí Arquimbau
Teoria de Teixits:	Tomàs Vilumara
Llengua Francesa:	Josep Badia i Guitart
Geometria Pràctica:	Rafael J. Villanueva, enginyer
Dibuix Lineal:	Rafael J. Villanueva, enginyer
Ensenyament elemental per a les obreres:	Petronila Pellicer i Baudilia Pi

L'ensenyament es completava amb conferències dominicals que tractaven sobre temes diversos, entre les quals podem destacar les donades pels republicans Aulestia i Pijoan, sobre la llengua catalana, i Lluís Carreras, sobre economia social, mitjançant les quals es van donar a conèixer les teories dels socialistes utòpics, de Comte, de Proudhon, etc. També es van donar conferències de caire científic per part dels professors de Física i Química de l'escola.

Al llarg del curs 1869-1870 es van obrir aules d'alemany i d'anglès. El següent, van afegir Fisiologia i Higiene, Calligrafia i tenien la intenció d'establir classes de Tintoreria i Blanqueig, Geografia i Drets i Deures.

Una novetat important del curs 1870-71 va ser que els socis federats no havien de pagar ni un ral i els que no pertanyessin a la *Internacional* havien de cobrir només una matrícula de quatre rals d'entrada i dos rals mensuals.

El curs 1872-73, essent secretari Josep Lluanas (28), va aportar notòries innovacions. Els professors van passar a impartir les classes de forma gratuïta, *sense cobrar ni un ral*. Es va aconseguir una matrícula força important, a les classes de Lectura i Escriptura, per exemple, la xifra d'alumnes estava entre els 300 i els 500. S'intentà, sense èxit, d'engegar una escola elemental teòrico-pràctica de nenes amb l'objectiu de fer front a *la falta de instrucció que en la mujer se deja sentir con más fuerza, siendo ésta muchas veces motivo de disgusto y de desmoralización en el seno del hogar*. El programa previst, no obstant, incidia en la concepció tradicional del paper de la dona, dividint les assignatures en tres àrees: Educació i Moral (Lectura, Escriptura, Aritmètica, Gramàtica i Economia Domèstica), Treball (Costura, Ganxet, Sargits, Adobs i Confecció) i Ensenyament Superior (Dibuix, Geometria, Geografia, Guarniments i Planxa). El preu seria de quatre rals al mes; hi podrien assistir les nenes més grans de sis anys. Aquesta idea no va passar d'un projecte, ja que malgrat les insistents crides que es feien des de les pàgines de *La Federació* per tal que enviessin les seves filles, germanes o parents a l'escola, no es va poder inaugurar per no haver-hi el suficient nombre d'alumnes. Sí que es va assolir un altre projecte ambiciós com era dotar l'escola d'un text de lectura que estigués d'acord amb l'esperit revolucionari dels homes que dirigien l'*Ateneu*, ja que fins aleshores *se enseñaba a deletrear, como de costumbre, con libros fanáticos, con máximas superpeticiosas que bajo la máscara de la mal llamada moral, fanatizan, envilecen y prostituyen la infancia en lugar de instruirla*. Era ja hora, doncs, d'ensenyar no només a llegir, sinó de fer-ho mitjançant la paraula revolucionària. Fou amb aquest objectiu que va aparèixer *El Ariete Socialista*

Internacional, que era una *colección de máximas, consideraciones, ejemplos, aforismos, noticias y otros conocimientos útiles para salud e instrucción de la infancia*, tal i com es deia a la publicitat de *La Federación*. L'*Ariete* va ser declarat pel Comitè Local de la *Federació barcelonesa* text oficial per a l'educació del nen obrer i l'*Ateneu* l'adoptà com a llibre per la seva classe de lectura. El contingut del llibre era molt divers podent-se trobar capítols amb títols tan simptomàtics com: *Reglas morales, El niño modelo o Los vicios sociales*. També hi havia d'altres amb pretensions més científico-divulgatives com: *Compendio de algunos descubrimientos científicos —la pólvora, la imprenta y el vapor—*. En general, tractava de posar en evidència les injustícies socials i la necessitat de rebel·lar-se, i defensava les idees antipoliticistes i col·lectivistes. El seu autor era anònim, *obra debida a un infatigable compañero nuestro* deia "La Federación". Aquest company no era Josep Lluanas com ha suposat Renée Lamberet, sinó Emili Hugas (29).

Però, amb tot, la tasca més important que es va fer durant el curs que Lluanas va ser secretari de l'*Ateneu* van ser les obres d'adequació del convent de Sant Felip Neri. Aquest nou local fou cedit personalment pel president de la recentment proclamada República, Estanislao Figueras, a una comissió de la Junta de l'*Ateneu* que el va visitar quan aquest es va veure obligat a viatjar a Barcelona per persuadir als republicans intransigents que volien dissoldre l'exèrcit regular i proclamar la república federal. El decret, de data 13 de març de 1873, que concedia l'ús a l'*Ateneu* deia:

"Considerando que el primer deber de un gobierno republicano es el de fomentar por cuantos medios estén a su alcance la instrucción de las clases proletarias (...) que la asociación titulada Ateneo Catalán de la Clase Obrera se consagra en medio de inmensas dificultades a tan elevado fin (...) que al hacerlo ahorra al Estado y al Municipio las cantidades que deberían destinarse al sostenimiento de un número de escuelas igual al que ella tiene (...) que puede llenar este objeto el ex-convento de Sant Felip Neri (...) he tenido a bien conceder al Ateneo el expresado edificio".

Aquesta concessió del president Figueras ha estat interpretada com un intent de guanyar-se els internacionalistes per a la seva política moderada. Però, més enllà de l'estratègia política, el que resulta evident és que, en comparació al radicalisme que mostra l'internacionalisme d'altres llocs de l'Estat espanyol, a Barcelona s'arriba a acords entre el govern republicà i el món sindical.

El local de Sant Felip Neri estava ocupat, en una part, per dependències militars —servia de caserna de transeünts i d'oficina de la reserva— i, en l'altra, més gran, per l'ordre religiosa de frares de l'*Oratori de Sant Felip Neri*. Van ser desallotjats militars i frares i va prendre possessió la classe obrera. Encara que no fos l'anelhada República social era tot un detall diferencial del nou règim. Ben segur que els internacionalistes barcelonins ho tingueren en compte quan, mesos després, agafaren les armes per defensar la República del perill d'involució que representaven els carlins.

Va ser necessari canviar d'arrel la construcció interna de l'edifici per dotar-lo d'una nova funcionalitat. Per costejar les despeses de les obres es va recórrer a una quota extraordinària de vuit rals que les societats federades van demanar als seus associats i es va aconseguir un nou recolzament institucional, aquest cop de la Diputació. Amb l'objecte que les obres es realitzessin d'una forma exemplar, *bajo el más adelantado punto de vista social*, es decidí que tots els oficials i peons llogats no treballessin més de vuit hores diàries, proclamant el lema que anys més tard seria la principal divisa del moviment obrer internacional: *Ocho ho-*

(28) Josep Lluanas, que aleshores només tenia 20 anys, va ser a la dècada següent el més important dels líders obrers de Barcelona.

(29) Eudald Canivell va publicar una nota necrològica d'Emili Hugas a *La Revista Gráfica* (1901-1902) en la qual l'hi atribuïa la paternitat de l'*Ariete*. La suposició de Lamberet es basava en el fet que Lluanas era el secretari de l'*Ateneu* i en que anys més tard, 1887, s'encarregués de publicar una segona edició.

ras de trabajo, ocho de instrucción moral y material y ocho de descanso.

La nova seu de l'escola de l'*Ateneu* va quedar preparada per ser utilitzada el curs següent 1873-74, però la inauguració oficial va tenir lloc el 29 de juny amb una assemblea de la *Federació barcelonesa* (58). Moltes seccions de la *Internacional* van traslladar les seves oficines a l'ex-convent. Igualment, "La Federación", a partir del 12 de juliol, té com a direcció i redacció la seva adreça del carrer de la Palla, núm. 10.

Per la memòria presentada per la Junta Directiva a l'inici del curs 1873-74 sabem que també es va instal·lar una nova biblioteca que havia passat dels 340 volums inventariats l'any 1871 als 776 de 1873. Tanmateix, a la sala de lectura es rebien molts periòdics locals, nacionals i estrangers i revistes il·lustrades com la *Revista Industrial*, *El Museo Anatómico*, *La Ilustración Española*, *El Mundo Cómic*, etc. Queda clar que l'ús que es feia de la donació del govern republicà anava més enllà de la simple instrucció de les classes proletàries.

Quan s'inicià el curs semblava que l'*Ateneu* amb la inauguració de les noves dependències viuria una època de prosperitat i creixement. Es va muntar una escola nocturna per a obreres. Es va fer una nova crida per engegar la escola infantil de nenes. Fins i tot, es tenia el projecte de formació de museus científics i industrials, la comissió encarregada comptava ja amb més de 1000 exemplars per

a la creació d'un museu zoològic. Però, tot es va anar en orris amb el pronunciamient militar del general Pavia. El 7 de gener, el local de l'*Ateneu* va ser ocupat militarment, el 9, el governador militar, complint les ordres del capità general de Catalunya, Martínez Campos, dissolgué la *Internacional* i tancà l'*Ateneu*. El moviment obrer va ser durament reprimat i perseguit passant forçosament a la clandestinitat, de la qual no sortirà fins l'any 1881 quan el nou règim borbònic estigui consolidat.

No sabem que va passar amb la biblioteca i els arxius de l'*Ateneu* i la *Internacional* que hi havia al local de Sant Felip Neri. Max Nettlau ens dona una pista: *En juin, la Municipalité de Barcelone (...) per ordre du Gouverneur, s'emparait des papiers de l'Institution qui existaient dans le local de Sant Felip Neri, sans qu'aux Archives Municipales il y ait trace de ces papiers.* Anselmo Lorenzo, una altra, quan diu que: *un grupo de tráfugas de la Internacional, intentó reconstruir el antiguo centro federal de sociedades obreras de Barcelona y recabar la apropiación de la biblioteca, la documentación y mobiliario del autoritariamente disuelto Ateneo Catalán de la Clase Obrera.* Lorenzo es refereix al grup d'antics internacionalistes format per homes com Manuel Bochoms, Joan Nuet, Josep Bragulat o Josep Pamias, que s'havia passat al camp del reformisme i que l'any 1881 van fundar el moderat *Ateneu Obrer de Barcelona*. El cert és que aquesta documentació, igual que l'*Ateneu*, es va esvaïr en el temps.